

Flygtningenævnets baggrundsmateriale

Bilagsnr.:	77
Land:	Kosovo
Kilde:	Landinfo
Titel:	Temanotat. Kosovo: Ekteskap og skilsmisse - juridiske og sosiokulturelle forhold.
Udgivet:	17. april 2012
Optaget på baggrundsmaterialet:	14. september 2012

Temanotat

Kosovo: Ekteskap og skilsmisse – juridiske og sosiokulturelle forhold

Utlendingsforvaltningens fagenhet for landinformasjon (Landinfo) skal som faglig uavhengig enhet innhente og analysere informasjon om samfunnsforhold og menneskerettigheter i land som Utlendingsdirektoratet, Utlendingsnemnda og Justis- og beredskapsdepartementet til enhver tid har behov for kunnskap om for å kunne løse sine oppgaver.

Landinfos rapporter og temanotater er basert på opplysninger fra både offentlige og ikke offentlige kilder. Opplysningene er innsamlet og behandlet i henhold til kildekritiske standarder. Kilder som av ulike grunner ikke ønsker å bli offentliggjort, er ikke nevnt ved navn.

Opplysningene som blir lagt fram i rapportene og temanotatene, kan ikke tas til inntekt for et bestemt syn på hva praksis bør være i utlendingsforvaltningens behandling av søknader. Landinfos rapporter og temanotater er heller ikke uttrykk for norske myndigheters syn på de forhold og land som rapportene omhandler.

© Landinfo 2012

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Landinfo er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov.

Alle henvendelser om Landinfos rapporter kan rettes til:

Landinfo
Utlendingsforvaltningens fagenhet for landinformasjon

Storgata 33 A

Postboks 8108 Dep

N-0032 Oslo

Tel: 23 30 94 70

Fax: 23 30 90 00

E-post: landinfo@landinfo.no

www.landinfo.no

Kosovo: Ekteskap og skilsmisse – juridiske og sosiokulturelle forhold

SUMMARY

Kosovo only recognizes civil marriages in accordance with the Family Law of 2006. The law stipulates equal rights for men and women in marriage and in case of divorce. Traditional marriages have no legal standing but are frequently performed among Kosovo Albanians. Weddings in Kosovo normally involve big celebrations where the families of the bride and the groom are invited.

SAMMENDRAG

I Kosovo anerkjennes kun borgerlig vielse inngått i tråd med bestemmelsene i Familieloven av 2006. Loven likestiller menn og kvinner med hensyn til rettigheter og plikter i ekteskapet og ved skilsmisse. Til tross for at tradisjonelle ekteskap ikke anerkjennes av staten, forekommer slike ekteskap ofte blant kosovoalbanere. Inngåelse av ekteskap i Kosovo feires normalt med store fester hvor brudeparets familier er invitert.

INNHold

1. Innledning	6
2. Familielovgivning	6
2.1 Forlovelse	7
2.2 Betingelser for å inngå ekteskap	7
2.2.1 <i>Religiøst samtykke</i>	8
2.3 Inngåelse og registrering av ekteskap samt ekteskapsattest	8
2.3.1 <i>Manglende registrering av ekteskap</i>	10
2.4 Rettigheter og plikter	11
2.5 Opphør av ekteskap	12
2.6 Skilsmisse	12
2.6.1 <i>Prosedyre</i>	12
2.6.2 <i>Saksbehandlingstid</i>	13
2.6.3 <i>Skilsmisedom</i>	14
2.7 Mor- og farskap	14
2.8 Foreldremyndighet for barn etter skilsmisse	14
2.8.1 <i>Senteret for sosial velferd: Rolle og prosedyre</i>	15
2.8.2 <i>Utfall av barnefordelingssaker</i>	15
2.9 Samvær og bidrag	17
2.10 Endring av foreldremyndighet	17
3. Ekteskaps- og familietradisjoner	18
3.1 Sedvane	18
3.2 Re-tradisjonalisering og modernisering	18
3.3 Valg av ektefelle	19
3.3.1 <i>Blandingsekteskap</i>	19
3.3.2 <i>Nært slektskap mellom ektefeller</i>	19
3.3.3 <i>Aldersforskjell mellom ektefeller</i>	20
3.3.4 <i>Tvangsekteskap, arrangerte ekteskap og fritt valg av ektefelle</i>	20
3.3.5 <i>Utenlandske ektefeller</i>	21
3.4 Forlovelse	22
3.5 Samboerforhold	22
3.6 Ekteskapsalder	22
3.7 Antall barn i en familie	23
3.8 Husholdsstruktur og eiendomsforhold	23
3.9 Skilsmisse	24

3.10	Ansvar for barn etter skilsmisse	25
3.11	Enker og giftemål	25
4.	Religiøse ekteskap og religiøs markering av ekteskapsinngåelse	26
5.	Bryllupsfeiringen.....	26
6.	Referanser.....	28

1. INNLEDNING

Ekteskap og skilsmisse er et stort felt som det vanskelig kan skrives uttømmende om. De ulike temaene som tas opp i dette temanotatet, reflekterer problemstillinger som utlendingsforvaltningen har meldt inn til Landinfo de siste årene. Notatet bygger i hovedsak på informasjon som Landinfo samlet inn under en informasjonsinnhentingsreise til Kosovo i oktober 2011, i tillegg til supplerende, skriftlige kilder.

Kosovo er et land preget av stor variasjon, både med hensyn til mange ulike etniske grupper, sosioøkonomiske forskjeller og ulike holdninger til tradisjon. Det er således vanskelig å generalisere om kulturelle forhold, ettersom dette vil variere sterkt mellom ulike grupper.

Dette temanotatet vil redegjøre for de viktigste sidene ved lovverket som regulerer ekteskap og skilsmisse, herunder barnefordeling i Kosovo. I hovedsak omhandler notatet derimot sosiokulturelle forhold knyttet til ekteskap og skilsmisse samt bryllups tradisjoner blant den albanske befolkningen i Kosovo. Når det gjelder forhold og tradisjoner blant kosovoserbere, vises det til Landinfos temanotat om ekteskapsinngåelse i Serbia (Landinfo 2011). Informasjonen i det nevnte notatet vil kunne gjelde blant serbere bosatt i Kosovo, Bosnia-Hercegovina, Montenegro og Kroatia.

Kosovo fikk ny familielov i 2006. Familieloven er en moderne lov med full likestilling mellom kvinne og mann. Tradisjoner og sedvane har fortsatt stor betydning for mange, både når det gjelder praktiseringen av familielovgivningen, ved valg av ektefelle, ved inngåelse og oppløsning av ekteskap samt for barnefordeling.

Det er forventet at unge kvinner og menn gifter seg, stifter familie og får barn. Ekteskap og bryllupsfeiring er en svært viktig begivenhet i den enkeltes og familiens liv.

I det kosovoalbanske samfunnet står familien sterkt, og er helt sentral i forhold til sosial og økonomisk trygghet. Fraværet av en for kosovoalbanerne legitim stat på 1990-tallet gjorde at familien bar en større byrde i forhold til helse, utdanning og omsorg. Mange familier i Kosovo har en økonomi basert på selvberging, og mange er avhengige av økonomiske overføringer fra familiemedlemmer i utlandet.

2. FAMILIELOVGIVNING

I perioden før den andre verdenskrig var religiøst inngåtte ekteskap gyldige i Serbia,¹ som Kosovo da var en del av. Etter 1946 ble religiøse ekteskap et privat og personlig forhold uten rettslig betydning i hele det tidligere Jugoslavia. Frem til endringene i straffeprosessloven av 1994 var et religiøst ekteskap kun tillatt etter inngåelsen av det borgelige ekteskapet. Etter endringene trådte i kraft kunne en religiøs inngåelse

¹ Dette gjaldt dog ikke Vojvodina.

av ekteskap skje både i forkant av og etter inngåelsen av det borgerlige ekteskapet. Det var imidlertid kun det borgerlige ekteskapet som hadde rettslig betydning (Cvejić Jančić 2009, s. 1). Partene kunne således inngå religiøse ekteskap, eventuelt få ekteskapet velsignet av religiøse ledere, men religiøse ekteskap hadde altså ingen sivilrettslig gyldighet. Tilsvarende var kun borgerlige skilsmisser sivilrettslig gyldige (Cvejić Jančić 2009, s. 1).

Kosovos familielov av 2004 ble endelig vedtatt i Kosovos forsamling i januar 2006, ble sanksjonert av FNs spesialutsending for Kosovo i februar 2006 og trådte i kraft samme år. Loven viderefører prinsippet om at kun borgerlige registrerte ekteskap er rettslig gyldige. Det er sivil prøving av ekteskapsvilkårene og sivil registrering av ekteskap. Likeledes er kun borgerlige skilsmisser sivilrettslig gyldige (Familieloven 2006).

Kvinner har samme rettslige stilling som menn, men tradisjonelt har kvinner hatt en lavere sosial status som har hatt betydning for hvordan de er blitt behandlet i rettssystemet (U.S. Department of State 2011).²

2.1 FORLOVELSE

Familieloven (2006, art. 9) viser til at forlovelse er et gjensidig løfte mellom to personer om å inngå ekteskap en gang i fremtiden. Brudd på dette løftet vil ikke ha noen rettslig betydning i form av krav om inngåelse av ekteskap eller straff for brudd på løftet (art. 10). Den av partene som bryter forlovelsen, kan bli avkrevd å dekke eventuelle skader og utgifter motparten er blitt påført og at eventuelle gaver må returneres (art. 11-13).

2.2 BETINGELSER FOR Å INNGÅ EKTESKAP

Ifølge familieloven av 2006 må visse betingelser være oppfylt for at ekteskapet skal være gyldig:

- Partene må være av forskjellig kjønn (art. 14.1, art. 18).³
- Ekteskapet må være inngått av fri vilje for at partene skal leve sammen og skape en familie (art. 14.1).
- Begge partene må være over 18 år og rettslig myndige for å inngå ekteskap. Domstolen kan gi tillatelse til inngåelse av ekteskap til personer over 16 år dersom vedkommende vurderes som fysisk og psykisk moden til å utøve sine ekteskapelige rettigheter og plikter (art. 16. 2 og 20).
- Tidligere ekteskap må være ugyldig eller ha opphørt (art 19).
- Ekteskap mellom personer i nær familie tillatelse ikke. Ekteskap er ikke tillatt mellom søsken, halvsøsken eller søskenbarn. Ekteskap er ei heller gyldig

² Kvinner og menn ble likestilt med Jugoslavias grunnlov av 1946 (Cvejić Jančić 2009, s. 6).

³ Kosovos grunnlov (2008) har dog ingen henvisning til at ekteskap er en enhet mellom en kvinne og en mann, men kun til at enhver kan inngå ekteskap basert på frivillighet, se art. 37.

mellom onkel og niese eller tante og nevø, eller mellom fettere og kusiner som er barn av halvsøsken (art 21).⁴

- Begge parter må avgi en uttalelse om vilje til å inngå ekteskap for vigselmyndigheten (registrar), og to vitner må være til stede (art. 28).

Landinfo har fått bekreftet fra Hasan Shala, dommer ved distriktsdomstolen i Pejë/Peć (intervju oktober 2011), at kommunedomstolene har myndighet til å fatte beslutninger om å gi samtykke til ekteskapsinngåelse for parter som er under 18 år, men over 16 år. Domstolen vil kunne utferdige en beslutning etter at partene har fremmet en søknad. Før domstolen fatter sin beslutning, vil den kreve samtykke fra søkerens foresatte, og påtalemyndigheten vil bli informert. Dersom søkeren er en kvinne, vil domstolen innhente en uttalelse fra en gynekolog. Partene vil få en kopi av domstolens beslutning. Det er ifølge dommeren sjeldent det gis slike tillatelser.⁵

Familieloven åpner ikke for stedfortrederektenskap,⁶ og det finnes ikke mulighet for unntak fra dette (Shala, intervju oktober 2011).

2.2.1 Religiøst samtykke

Loven åpner for at partene kan gi sitt samtykke til at ekteskapet først inngås religiøst (art. 36–38). Innen fem dager etter den religiøse vielsen må partene møte ved det kommunale sivilstatuskontoret for å gjøre ekteskapet rettslig gyldig. Ekteskapet er ikke gyldig uten slik registrering. Hoxhaen, den muslimske lærde/imamen, eller presten som stod for den religiøse vielsen, må også møte sammen med partene. Vilklårene for inngåelse av ekteskap som inngås religiøst, må gjennomgås av sivilstatuskontoret, og vilklårene er tilsvarende som for borgerlig inngåtte ekteskap. Dersom vilklårene ikke er oppfylt, som ved for eksempel manglende dokumentasjon, blir ikke registreringen gjennomført (Shala, intervju oktober 2011).

2.3 INNGÅELSE OG REGISTRERING AV EKTESKAP SAMT EKTESKAPSATTEST

Sivilstatusloven (2011) regulerer registrering av fødsel, ekteskap og død. Registrene føres lokalt, og befinner seg i de kommunale sivilstatuskontorene (Municipal Office of Civil Status (MOSC)). Det finnes i alt 186 lokale kontorer for registrering av sivil status, hvorav 11 er i Prishtinë/Priština kommune. Disse kontorene er del av den lokale kommunale administrasjonen (Innenriksdepartementet, intervju oktober 2011).

I Innenriksdepartementet er det etablert et sentralt elektronisk register for sivilstatusregistreringene. Alle registreringene som skjer kommunalt, føres inn i de kommunale registreringsprotokollene og registrene, samt registreres elektronisk. Registreringene overføres til de sentrale databasene i departementet fortløpende. Alle

⁴ Loven har også en bestemmelse om at relasjoner basert på adopsjon har samme betydning som blodsbånd (art. 22). Ekteskap er heller ikke tillatt mellom svigerfar og svigerdatter, svigermor og svigersønn, ei heller mellom steforeldre og stebarn (art. 23). Ekteskap kan ei heller inngås med oppnevnt verge (art 24). Domstolen kan imidlertid gi tillatelse til inngåelse av ekteskap mellom parter nevnt i art 23.

⁵ Kilden, som er dommer fra distriktsdomstolen i Pejë/Peć, vil imidlertid ikke ha full oversikt over slike tillatelser og har heller ikke førstehåndskunnskap om dette, da beslutningene tas i kommunedomstolen. Se for øvrig punkt 3.6. med henvisning til statistikk for ekteskapsalder.

⁶ I motsetning til lovgivning som gjaldt for det tidligere Jugoslavia.

registreringene som skjer kommunalt, er synlige i sentralregisteret etter 24 timer (Innenriksdepartementet, intervju oktober 2011).

Sivilstatuskontoret i Pejë/Peć (foto: Beata Szczypka-Elyachouti 2011).

Ekteskapsinngåelse finner sted og registreres ved det kommunale sivilstatuskontoret der partene er bosatt.

Partene og registraren (altså vigselfmyndigheten) må forhåndsavtale dato for ekteskapsinngåelsen (Familieloven 2006, art. 25.3). Ved sivilstatuskontoret i Pejë/Peć (intervju i oktober 2011) ble det opplyst at tid for vigsel må bestilles mellom tre til fire dager eller opptil en uke i forveien. I hastesaker, som når en av partene kommer fra utlandet og kun er i Kosovo i kort tid, kan det gå raskere.

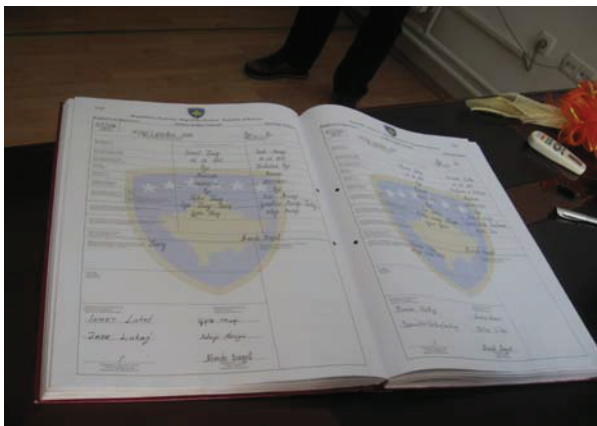
Partene som skal inngå ekteskap, må fremlegge fødselsattest (art. 25.2). Kosovos myndigheter ber generelt om at personer fremviser nylig utstedte utskrifter fra sivilstatusregistre (utstedt i løpet av de siste seks månedene). Dette er fordi det er praksis for at endringer i sivilstatus slik som skilsmisse eller navneendringer, føres inn i registrene. En nylig utstedt utskrift av fødselsattesten vil således vise alle eventuelle oppdaterte opplysninger (Sivilstatuskontoret i Pejë/Peć, intervju i oktober 2011; Kosovos ambassade i Stockholm, telefonsamtale 20. januar 2012). Dersom en av partene er bosatt i utlandet, kreves det dokumentasjon på sivilstand.

Ifølge Sivilstatuskontoret i Pejë/Peć (intervju i oktober 2011) vil vigslene der kunne foretas på albansk, serbisk eller bosnisk, og dersom en av partene ikke behersker noen av disse språkene, brukes en rettsstolk under vielsen.⁷

Dersom en av partene ikke opprinnelig kommer fra den kommunen der vigselen finner sted, vil sivilstatuskontoret sende orientering om inngått ekteskap til aktuelt sivilstatuskontor i annen kommune slik at vedkommendes personopplysninger kan bli oppdatert (Sivilstatuskontoret i Pejë/Peć, intervju i oktober 2011).

Fullstendig oversikt over hvilke opplysninger som nedtegnes i forbindelse med ekteskap, fremgår av Sivilstatusloven av 2011, art. 43.

⁷ I de kommunene i Kosovo der tyrkisk også er offisielt språk, legger Landinfo til grunn at vigslene kan forstås på tyrkisk.

Vigselsprotokollen ved kontoret for sivilstatus i Pejë/Peć (foto: Beata Szczypka-Elyachouti).

Ekteskapsattesten vil ha et registreringsnummer. Det samme nummeret vil fremkomme i registreringsboken og i det elektroniske registeret (Sivilstatuskontoret i Pejë/Peć, intervju oktober 2011).

I DISCS⁸ (u.å) finnes det eksempel på de nye ekteskapsattestene som utstedes av myndighetene i Kosovo. I en rapport fra Kosovo Information Project (KIP 2003) finnes det eksempler på ekteskapsattester utstedt i Kosovo i hhv. 1959, 1961, 1973, 1991 og 1996, mens et eksempel på en ekteskapsattest utstedt av UNMIK⁹ kan gjenfinnes i et notat fra UDI (2003).

2.3.1 Manglende registrering av ekteskap

Det er fortsatt mange kosovoalbaniere som av ulike grunner ikke registrerer sine ekteskap. Ifølge antropologen Nita Luci ved Det amerikanske universitetet i Prishtinë/Priština (intervju i oktober 2011) vil det ikke være myndighetenes legitimering gjennom registrering av ekteskapet som er avgjørende for mange, men at paret anerkjennes som ektefeller av familie og lokalsamfunnet, noe som vil være tilfellet etter en bryllupsfest.

Denne tradisjonen med at mange ikke inngår rettslig gyldige ekteskap medfører at eventuelle familiekonflikter, som skilsmisse, holdes utenfor rettssystemet. Etter Lucis mening (intervju i oktober 2011) burde lokale myndigheter være mer aktive i forhold til registrering av ekteskap, og hun peker på at det er bra at det nå finnes flere sivilstatuskontorer i nærheten av der folk bor. Men for mange er ekteskapsregistrering fortsatt en tidkrevende og komplisert prosess, blant annet fordi det kreves omfattende dokumentasjon.

Anton Berisha, professor i sosiologi ved Universitet i Prishtinë/Priština (intervju i oktober 2011), mente at det kan være mange årsaker til at det fortsatt er atskillige ekteskap i Kosovo som ikke registreres. Mange har rent generelt en motstand mot myndighetene, og anerkjenner ikke disse institusjonene. De anser det ikke som viktig å registrere ekteskapet. Han trakk videre frem at islam ikke stiller noe krav om

⁸ DISCS er en nederlandsk dokumentbase utviklet for å bistå saksbehandlerne i offentlig forvaltning med vurdering av sivile dokumenter. Basen er kun tilgjengelig for internt bruk i forvaltningen for autoriserte brukere.

⁹ UNMIK er forkortelsen for United Nations Interim Mission in Kosovo. Attestert utstedt av UNMIK vil kunne være datert etter juni 1999 og i hovedsak frem til februar 2008.

sivilrettslig registrering av ekteskap. Partene kan avvente en registrering av ekteskapet i påvente av om ekteskapet er en suksess; om paret får barn (og da helst en sønn) eller ikke. Det er videre slik at samboende par som ikke har inngått et sivilrettslig gyldig ekteskap, er rettslig likestilt med ektefolk hva angår rettigheter og plikter knyttet til omsorg for hverandre og eiendomsforhold (Familieloven 2006, art. 39 – 41).¹⁰

Diplomatiske kilder i Prishtinë/Priština (intervjuer oktober 2011) understøttet at mange kosovoalbanere fortsatt kun gifter seg tradisjonelt, og at mange først, for eksempel i forbindelse med søknader om familiegjenforening, inngår et borgerlig og rettslig gyldig ekteskap.

I motsetning til de refererte kildene i Kosovo, var dommer Hasan Shala ved distriktsdomstolen i Pejë/Peć (intervju oktober 2011) av den formening at det ikke lenger er så vanlig at par inngår tradisjonelle ekteskap som ikke registreres formelt, selv om dette tidligere har vært tilfelle.

Flere kilder som Landinfo hadde samtaler med i Kosovo høsten 2011, viste ellers til at det i rurale strøk vil være færre som registrerer ekteskapene.¹¹

2.4 RETTIGHETER OG PLIKTER

I medhold av familieloven av 2006 har kvinner og menn samme rettigheter og plikter innen ekteskapet. Ektefellene skal gi hverandre gjensidig støtte (art. 42), bidra gjensidig økonomisk (art. 44), avtale felles bopel (art. 44), og partene skal ha felles foreldreansvar for felles barn (art. 137).

Etter inngåelse av ekteskap skal partene avtale etternavn. Hver av ektefellene kan beholde sitt opprinnelige etternavn. Partene kan ha felles etternavn; enten ektemannens eller hustruens opprinnelige etternavn, eller det kan avtales at ektefellens etternavn legges til opprinnelige etternavn (art. 43).

I praksis tar kvinnen ofte mannens etternavn, selv om det hender at kvinnen legger til mannens etternavn til sitt opprinnelige og således får to etternavn (Sivilstatuskontoret i Pejë/Peć, intervju i oktober 2011).

Barn kan ha etternavn etter far, mor eller eventuelt foreldrenes felles etternavn (art. 130-132).

Familieloven regulerer eiendomsforhold mellom ektefellene (art. 45-58). Kvinnen har samme rettigheter til arv som menn.

Samboerforhold er likestilt med ekteskap i forhold til arv, men det må verifiseres at samboerskapet er reelt, og at partene for eksempel ikke er gift med en annen (Shala, intervju i oktober 2011). Familieadvokaten Lirija Osmani (intervju i oktober 2011) presiserte videre at det er et krav at samboerforholdet har vært i mer enn fem år, og at partene har barn sammen.

¹⁰ Se mer utfyllende om dette under punkt 2.5.

¹¹ Se for øvrig punkt 3.7 med statistikk over antall barn født utenfor ekteskap, og som indikerer hvor utbredt tradisjonelle ekteskap er i Kosovo.

2.5 OPPHØR AV EKTESKAP

Familieloven av 2006 har en rekke bestemmelser knyttet til opphør av inngåtte ekteskap. Ekteskap kan opphøre når en av partene dør, blir erklært død, ved ugyldiggjøring av ekteskap og ved skilsmisse (art. 60.1).

Bestemmelser om ugyldiggjøring finnes i lovens art. 62–67. Et ekteskap er for eksempel ugyldig dersom det ikke er inngått av fri vilje, men inngått som følge av trusler og vold (art. 63). Ekteskap kan også kjennes ugyldig dersom en av ektefellene har oppgitt feil identitet (art. 65.1).

Et ekteskap er videre ugyldig dersom ekteskapet ikke ble inngått i den hensikt at ektefellene skulle bo sammen (art. 66).

Dersom en part gifter seg på nytt mens man allerede er gift, er ekteskap nummer to ikke gyldig (art. 62). Bigami er med andre ord ikke tillatt. Dersom det første ekteskapet er blitt oppløst i mellomtiden, kan imidlertid ikke det andre ekteskapet erklæres ugyldig (art. 62).

Det er intet rettslig i veien for at en borger av Kosovo kan gifte seg med den samme kvinnen to ganger uten å ha vært gift med en annen kvinne i mellomtiden (Shala, intervju i oktober 2011).

2.6 SKILSMISSE

Lirija Osmani, advokat i familierett (intervju i oktober 2011) viste til at frem til 1984 lå retten til å søke skilsmisse hos den personen som ikke kunne klandres for å ha ødelagt ekteskapet. Med familieloven av 1984, ble skilsmisse liberalisert, og begge parter kunne søke om oppløsning av ekteskapet på visse vilkår.

Med Kosovos nye familielov av 2006 har partene adgang til å søke om skilsmisse når de ikke lenger ønsker å leve sammen. Kvinnen og mannen har samme rett til å søke om skilsmisse. Det er domstolene som har myndighet til å innvilge skilsmisse. Familieloven (2006) har dog begrenset adgangen til å søke om skilsmisse for parter som venter barn eller har barn under ett år (art. 70.1).

2.6.1 Prosedyre

Det er distriktsdomstolen i det området der partene bodde sammen sist, som har myndighet i skilsmissesaker, og en eventuell anke må fremmes for Høyesterett (Familieloven 2006, art. 72; Shala, intervju i oktober 2011).

Det er først når partene er legalt gift at de kan skille seg ved en domstolsbeslutning. I skilsmisседommen vises det til datoen for inngåelse av ekteskapet (Shala, intervju i oktober 2011).¹²

Dersom en gift kvinne er bosatt i Kosovo, og ektefellen bor i utlandet, kan hun fremme søknad om skilsmisse i Kosovo. Dersom domstolen ikke er kjent med hvor ektefellen befinner seg, er det et krav at domstolen oppretter en midlertidig

¹² Enkelte diplomatiske kilder som Landinfo hadde møter med høsten 2011, hadde erfaring for at par som ikke var sivilrettslig gift, hadde fremlagt dokumentasjon på skilsmisse. Dommer Shala ved distriktsdomstolen i Pejë/Peć (intervju i oktober 2011), hadde ikke vært borti tilfeller der personer som ikke hadde registrert ekteskapet sitt, senere hadde blitt registrert som skilt.

representant for denne parten. Informasjon om skilsmisseforhandlinger vil også bli offentliggjort i aviser og i Kosovos lysningsblad¹³ (Shala, intervju i oktober 2011).

Skilsmisseforhandlingene i Kosovo har ifølge Lirija Osmani (intervju i oktober 2011) en kortfattet prosedyre. Det er vanligvis kun to høringer. I den første høringen ser man om det er mulighet for forsoning mellom partene, og i den andre høringen presenteres bevisene i saken, økonomi m.m. I forbindelse med første høring er det kun partene som er innkalt, uavhengig av om de har engasjert advokat i saken. Dersom partene ikke kan forsones, blir det en ny høring, der partene kan velge om de vil skaffe seg en advokat.¹⁴

I skilsmissesaker er domstolen pålagt å gjennomføre megling med mindre en av partene mentalt ikke er i stand til gjennomføre megling, en eller begge parter bor i utlandet eller bopelen til en eller begge parter er ukjent (Familieloven 2006 art. 76). Dersom partene har barn sammen, vil ansvaret for meglingen bli overført til formynderadministrasjonen (*custodian body*) (art. 80), som er underlagt Senteret for sosial velferd (Centre for Social Welfare (CSW))¹⁵.

Det er ikke påkrevd at partene er representert ved en advokat i skilsmisseforhandlingene. Retten vil dog oppnevne en fullmektig dersom parten ikke er til stede ved forhandlingene (Shala, intervju i oktober 2011).

2.6.2 Saksbehandlingstid

Det foreligger ulik informasjon med hensyn til hvor lang tid det vanligvis tar å bli skilt. OSSE (2011) har monitorert en rekke skilsmissesaker, og har rapportert at det kan ta veldig lang tid å bli skilt. I enkelte tilfeller har formaliseringen av skilsmissen tatt opptil to år. Forsinkelser kan være resultat av ulike forhold som mangelfull avtale om høring, manglende oppfølging i forhold til CSW og forsinket innkalling av partene. Det hender ellers ofte at partene ikke møter til forhandlingene (OSCE 2011, s. 18).

Ifølge en dommer ved distriktsdomstolen i Pejë/Peć (Shala, intervju i oktober 2011) vil det gjennomsnittlig ta tre måneder å bli skilt, selv om det i noen tilfeller vil kunne ta lengre tid. Domstolene har i de siste årene fått økt bemanning, og saksbehandlingstiden har blitt kortet ned. Saker som kan ta lengre tid er eksempelvis saker der en av partene bor i utlandet, og det kan oppstå diplomatiske utfordringer.

De sakene som er trukket frem i OSSEs rapport, må, ifølge Shala, ha vært spesielle saker. Shalas tidsangivelse på omtrent tre måneder ble også bekreftet av familieadvokaten Lirija Osmani (intervju i oktober 2011), som anslo at undersøkelser i forkant av skilsmisseforhandlingene normalt tar en måned, mens hele prosessen vanligvis tar tre måneder. Det kan ta kortere tid dersom partene er enige om å oppheve samlivet. Osmani pekte også på at skilsmisseforhandlingene nå skal ta kortere tid enn før, da prosessen kunne ta mellom seks måneder og ett år.

¹³ Official Gazette.

¹⁴ Detaljert informasjon om prosedyrene knyttet til sivilsaksbehandlingen for domstolene kan finnes hos OSCE (2011, s. 12-18).

¹⁵ CSW har to hovedoppgaver; ytelse av sosialhjelp (økonomisk støtte til vanskeligstilte) og ytelse av sosiale tjenester. CSW har mange oppgaver knyttet til konfliktløsning ved uenigheter innad i familier, foreldreansvar, adopsjon, samvær med barn, tidlige ekteskap, familievold m.v. (Kelmendi, intervju i oktober 2011).

Diplomatiske kilder i Prishtinë/Priština (intervjuer i oktober 2011) hadde erfaring med tilfeller der skilsmisse raskt lot seg ordne.

FNs utviklingsfond (UNDP) gjennomførte høsten 2011 en spørreundersøkelse blant annet om respondentenes erfaringer med/kjennskap til tilfeller av bestikkelser, gaver eller andre forsøk på å oppnå favorisering. Når det gjelder rangering med hensyn til hvilke etater hvor korrupsjon etter respondentenes mening var mest utbredt, topper elektrisitetsverket, domstolene og tollvesenet listen (UNDP 2011a, s. 6). Landinfo kan ikke se bort fra at det kan forekomme at personer som ønsker skilsmisse, betaler for å få fortgang i prosessen, og at korrupte dommere, til tross for økte lønninger, kan bidra til dette.

2.6.3 Skilsmisседom

I skilsmisseforhandlingene vil domstolen ha tatt beslutning om selve skilsmissen, og eventuelt om barnefordeling, samvær og bidrag. Disse forholdene vil fremkomme i dommen (Shala, intervju i oktober 2011).¹⁶ OSSE (2011, s. 18 flg.) har fremsatt kritikk mot det de anser som mangelfulle begrunnelser i mange saker som avgjøres i medhold av Familieloven av 2006, herunder skilsmisse og barnefordelingssaker. Det er videre fremsatt kritikk i forhold til mangelfull vurdering av bevis og høring av vitner. I samtale med Landinfo, avviste dommeren ved distriktsdomstolen i Pejë/Peć (Shala, intervju i oktober 2011) OSSEs kritikk, og hevdet at det faktisk ikke er slik at beslutninger tas i strid med regelverket.

Et ekteskap er oppløst ved dom når domsbeslutningen er rettskraftig. Skilsmissen vil deretter bli registrert ved det lokale kommunale sivilstatuskontoret. Det er mulig for partene å gifte seg igjen når dommen er rettskraftig (Shala, intervju i oktober 2011).

2.7 MOR- OG FARSKAP

Familieloven (2006) regulerer nærmere mor- og farskap i artiklene 99-124.

I prinsippet er barnets mor den kvinnen som fødte barnet, med unntak av at kvinnen kan frasi seg morskapet dersom barnet ble unnfanget med en eggcelle tilhørende en annen kvinne og det befruktede egget ble innsatt uten skriftlige samtykke (art. 124).

Ektefellen til barnets mor anses som barnets far, dersom barnet er født innenfor ekteskap eller utenfor ekteskap, men senest 300 dager etter et ekteskapsbrudd (art. 99.1). Farskap kan anerkjennes for barn født utenfor ekteskap ved at mannen anerkjenner farskapet eller ved en rettslig kjennelse (art. 101).

Loven regulerer også adopsjon og forhold til fosterbarn.

2.8 FORELDREMYNDIGHET FOR BARN ETTER SKILSMISSE

I tilknytning til skilsmisseforhandlingene vil domstolen, som tidligere nevnt, også ta stilling til foreldremyndighet for felles barn, samvær og bidrag. Senteret for sosial velferd (CSW) skal, dersom partene har felles barn, forsøke å forsone partene og utarbeide en uttalelse til retten.

¹⁶ Dette er i samsvar med Familieloven art. 140.

2.8.1 Senteret for sosial velferd: Rolle og prosedyre

Senteret for sosial velferd (CSW) vil ifølge opplysninger fra Dita Kelmendi, lederen for dette kontoret i Pejë/Peć (intervju i oktober 2011), besøke den aktuelle familien flere ganger. CSW vil i utgangspunktet se etter omstendigheter som kan danne grunnlag for forsoning. Noen ganger bidrar CSW til en forsoning, andre ganger er skilsmisse uunngåelig.

Etter hjemmebesøkene utarbeider CSW en rapport til domstolen. En slik rapport vil inneholde detaljerte opplysninger om familiesituasjonen samt omsorgssituasjonen for barna. Dersom det er påkrevd, vil en sosialarbeider være til stede i retten. Det vil ikke bli tatt noen beslutning i retten om ikke CSWs rapport foreligger. Det var Kelmendis inntrykk at retten tar CSWs rapporter seriøst, men hun viste til at det jo er rettens privilegium å avgjøre spørsmålene om foreldremyndighet, samvær og bidrag. OSSE (2011, s. 23 flg.) har, som nevnt, monitorert en rekke skilsmisssaker, og har rapportert at det forekommer at domstolen ikke følger opp sine forpliktelser i forhold til involvering av CSW.

Familieadvokaten (Osmani, intervju i oktober 2011) hevdet at CSW ikke hadde godt nok utdannede medarbeidere, og at medarbeiderne kan trenge grundigere opplæring. Hun mente at en del ansatte ved sentrene lett kunne påvirkes av mektige familier. Lederen for CSW i Pejë/Peć (Kelmendi, intervju i oktober 2011) viste til at partene må respektere loven. Tradisjonene er i ferd med å bli svekket. CSW vil vurdere hvem av partene som er best egnet til å ta seg av barnet, herunder hvem barnet er mest følelsesmessig knyttet til og om det har vært vold i familien. NORMA, en organisasjon som arbeider med rettshjelpsspørsmål (intervju i oktober 2011), hevdet at rapportene til CSW vil være sentrale i rettens vurdering av hvem som tilkjennes foreldremyndigheten.

Dersom partene i en skilsmisse har felles barn, og de fremmer felles søknad om skilsmisse, skal det fremlegges en avtale om foreldremyndighet og samvær (Familieloven 2006, art. 70.2). I disse sakene vil saksbehandlingen gå raskere, men selv om partene er enige om hvordan foreldremyndighet og samvær bør være etter skilsmissen, må saken opp for domstolen. Domstolen kan motsette seg avtaler som er i strid med lov og grunnlov. Dette kan for eksempel gjelde tilfeller hvor mor er blitt presset til å skrive under på at hun ikke skal besøke barnet. Slike tilfeller vil være i strid med loven (Shala, intervju i oktober 2011).

2.8.2 Utfall av barnefordelingssaker

Landinfo har ikke kjennskap til at det foreligger statistikk over utfallet av barnefordelingssaker i Kosovo. Kildene på Landinfos informasjonsinnhentingsreise til Kosovo i oktober 2011 ga noe ulik informasjon om hvem som oftest tilkjennes foreldremyndighet etter en skilsmisseprosess for domstolene.

Dommer ved distriktsdomstolen i Pejë/Peć (Shala, intervju i oktober 2011) opplyste at vanligvis blir barnets mor tilkjent foreldremyndigheten etter en skilsmisse. Dersom barnet er under ti år, anses barnet å ha størst følelsesmessig tilknytning til

moren. Dersom barnet er over ti år, skal barnet høres.¹⁷ Partenes økonomiske situasjon blir vurdert, og far må eventuelt betale bidrag om barnet er under ti år og foreldremyndigheten tilkjennes mor. Loven sier ingenting om hvem som skal ha foreldremyndigheten, og loven diskriminerer ikke i forhold til far eller mor. Domstolen avgjør saken på bakgrunn av bevis og sakkyndig ekspertise.

Den anerkjente familieadvokaten Lirija Osmani (intervju i oktober 2011) opplyste at far ofte ønsker foreldreretten i henhold til albansk tradisjon. Domstolen avgjør hvem som får foreldremyndigheten basert på alle dokumentene i saken, og er ikke bundet av anbefalingene fra CSW. Osmani hevdet at selv om det ikke er noe fastlagt noen aldersgrense i loven, finnes det en oppfatning om at moren skal ha ansvaret for barn som er under syv år. Domstolen gir ikke nødvendigvis foreldremyndigheten til mor, men kvinner i arbeid som er økonomisk uavhengige kjemper oftere for å få foreldremyndigheten – og vinner oftere frem. Hun hevdet altså at hvem som tilkjennes foreldremyndigheten, er avhengig av hvor hardt moren kjemper, og hvilket potensial moren har. Jo yngre barnet er, desto mer favoriseres for øvrig moren. Domstolen ser alltid hen til barnets beste. Osmani mente også at det forhold at det i den senere tid er blitt ansatt flere kvinnelige dommere, kan tale for at kvinner lettere vil kunne bli tilkjent foreldremyndigheten.

NORMA, organisasjonen som arbeider med rettshjelpsspørsmål (intervju i oktober 2011) delte i stor grad Osmanis syn. Dersom en kvinne ønsker å få tilkjent foreldremyndigheten for barna etter en skilsmisse, må hun ha mot og lønnet arbeid. De mente også at frem til barna er ti år, vil moren ha et fortrinn, og domstolen kan da pålegge at faren skal betale bidrag.

Antropologen Nita Luci (intervju i oktober 2011) mente at barna ofte blir igjen hos ektemannen etter skilsmisse, særlig i de tilfellene hvor kvinnen ikke kan forsørge barna selv. Noen ganger får kvinnene foreldremyndigheten for døtre, mens ektemannen beholder sønnene.¹⁸

Igballe Rugova, leder for Kosovo Women's Network (intervju i oktober 2011) fortalte at mennene ofte får foreldremyndigheten for barna, fordi kvinnene er ressursvake.¹⁹ Rugova trodde at kvinnene kanskje får foreldremyndigheten for barna dersom de er økonomiske uavhengige.

Velinformerte diplomatiske kilder i Prishtinë/Priština (intervju oktober 2011) mente at det mest vanlige ved skilsmisse var at barna blir tilkjent faren. Dersom søskenflokken blir splittet mellom foreldrene, får moren som oftest foreldremyndigheten for døtre, mens faren får tilsvarende for sønnene. Dette gjelder selv om barna er under ti år.

¹⁷ Familieloven har ikke fastsatt en eksakt alder for når barnet skal høres, men viser til at dersom barnet kan utforme og fremme sitt syn, skal domstolen ta hensyn til dette (art. 140.5) NORMA viste også til at barn skal høres når de er over 10 år i skilsmisseforhandlinger.

¹⁸ Landinfo antar at Luci snakker om barnefordeling både etter formelle skilsmisssaker for domstolen, men også etter samlivsbrudd i ekteskap som er inngått tradisjonelt.

¹⁹ Kosovo Women's Network er en NGO som samler kvinneorganisasjoner i Kosovo.

NORMA (intervju i oktober 2011) opplyste at man i den senere tid, i noen fåtallssaker, har sett at domstolene har tilkjent foreldrene felles foreldremyndighet.²⁰ NORMA mente at dette skjedde i moderne familier.

Familiadvokaten Osmani (intervju i oktober 2011) viste til at det er normalt at partene skaffer seg advokathjelp i forbindelse med barnefordelingsspørsmålet, og at det er uproblematisk å skaffe advokat i disse sakene. Det er en fast pris for å forberede saken, og samme pris per høring.²¹ Det er normalt to til tre høringer. Dersom dommen skal påklages til Høyesterett, koster det EUR 150. Hele prosessen koster ifølge Osmani ikke mer enn EUR 1000 til sammen, selv ikke for de dyreste advokatene.²² Ifølge velinformerte diplomatiske kilder i Prishtinë/Priština (intervju oktober 2011) engasjerer de fleste parter advokat i barnefordelingssaker, selv om dette ikke er et krav i loven.

2.9 SAMVÆR OG BIDRAG

Familieloven av 2006 har en egen bestemmelse som hjemler at retten skal ta beslutning om samværet for den av partene som ikke får foreldreansvaret for barnet (art. 140.3).

Familieloven (art. 299) har bestemmelser om at fraskilt ektefelle kan kreve bidrag, dersom vedkommende har foreldreansvaret for felles barn og grunnet dette ikke kan arbeide. Slikt krav kan fremmes for retten samtidig med søknad om skilsmisse eller senest innen to år (art. 315). Fraskilte kan ellers inngå en avtale om bidrag utenfor retten (art. 311).

Når det gjelder bidrag, mente velinformerte diplomatiske kilder i Prishtinë/Priština (intervju oktober 2011) at det er veldig sjeldent at mødrene får tilkjent bidrag. Deres økonomiske situasjon er som oftest vanskelig. Bidrag blir som regel tilkjent når mannen er i utlandet og tjener gode penger, mens den tidligere hustruen er igjen i Kosovo med ansvaret for barna. Det er på dette området en stor forskjell mellom lovens bokstav og praktiseringen av bestemmelsene. Det er også en utfordring å få innkrevd bidraget dersom ektemannen ikke følger opp rettens pålegg.

2.10 ENDRING AV FORELDREMYNDIGHET

Dersom partene ønsker å omgjøre domstolens beslutning om foreldremyndighet, og vilkår og forhold har endret seg, kan partene fremme en anmodning om dette (Familieloven 2006, art. 140.4). Forholdet må vurderes av en domstol på nytt, og domstolen vil igjen vurdere foreldremyndighet, bidrag og samvær. Det foretas alltid en vurdering av barnets beste ved anmodning om endring av foreldremyndighet (Shala, intervju i oktober 2011).

²⁰ Landinfo kan ikke se at Familieloven åpner for dette eksplisitt. I art. 140.2 vises det til at foreldreansvaret for alle barna kan tilkjennes en av foreldrene, noen barn kan tilkjennes moren og andre faren eller barna kan tilkjennes en tredje person.

²¹ EUR 105 ble nevnt.

²² Landinfo vil bemerke at dette beløpet er betydelig for mange kosovoalbanere.

3. EKTESKAPS- OG FAMILIETRADISJONER

3.1 SEDVANE

Tradisjonell albansk lov eller sedvane har blitt bevart i muntlig tradisjon gjennom århundrene. Sedvanene (kanun) ble kodifisert av Leke Djukagjini, men først langt senere, på slutten av 1800-tallet, ble de skrevet ned. Kanun Leke Djukagjini tar for seg alle aspekter ved livet, inkludert familie og ekteskap (Gjekov 1989), og står særlig sterkt i det nordlige Albania og Kosovo.²³

Det er Landinfos mening at kunnskap om sedvanereglene vil variere sterkt. Det er ulike oppfatninger av hva sedvanene faktisk foreskriver, og det forekommer således ulike tolkninger og forståelser av sedvanebestemmelsene. Tradisjonell sedvane kan bli anvendt og henvist til i en sammenheng, men ikke anvendt i en annen sammenheng. Det eksisterer videre ulike holdninger til i hvilken grad sedvane bør regulere dagens relasjoner blant den albanske befolkningen i Kosovo.

Det er samtidig viktig å vise til at det er ulike tradisjoner for by og land og mellom ulike samfunnsklasser. I noen rurale områder vil tradisjonene fortsatt stå sterkt ifølge antropologen Luci (intervju i oktober 2011).

Tradisjonene er i ferd med å svekkes, men det kan ta tid å overbevise borgerne om at det nå finnes lover å følge (Kelmendi, intervju i oktober 2011).

3.2 RE-TRADISJONALISERING OG MODERNISERING

Anton Berisha som er professor i sosiologi ved Universitetet i Prishtinë/Priština (intervju i oktober 2011) viste til at familien har bidratt med stabilitet i urolige tider, og at slektskapsstrukturer har kompensert for manglende aksept for okkupantenes statsdannelse.²⁴

Det har ifølge antropologen Nita Luci ved Det amerikanske Universitetet i Prishtinë/Priština, skjedd en re-tradisjonalisering fra 1990-tallet og utover, etter at det på 1970- og 1980-tallet var store endringer med bl.a. etablering av nye eliter og modernisering. Det har skjedd en redefinering av roller i familien, en romantisering av nasjonen og familien samt ulikhetene mellom kjønnene. Tradisjonene blir til stadighet gjenoppfunnet. Samtidig nevnte Luci at tradisjonene ofte står enda sterkere blant kosovoalbanerne som er bosatt i utlandet.

Berisha (intervju i oktober 2011) påpekte på sin side til at det har skjedd dramatiske forandringer i samfunnet i de siste 30 årene, og denne endringsprosessen har gått fortere i Kosovo enn i andre land i regionen. I en og samme familie kan det være en bestemor som ble forlovet bort allerede da hun var baby, mens en nevø kan leve i et moderne samboerforhold. Konflikten og krigen på 1990-tallet gjorde at kvinnens posisjon endret seg, hun ble ofte overhode for familien og fikk derfor større beslutningsfrihet. Nye NGOer med fokus på kvinnes rettigheter ble dannet, og det ble etablert prosjekter for å arbeide for likestilling. I tillegg har ny kjønnsforskning bidratt til holdningsskapende arbeid, ifølge Berisha.

²³ Det finnes også andre kodifiseringer av albansk sedvanerett.

²⁴ I ca. 500 år var Kosovo under ottomansk styre, og i lang tid deretter under kommunistisk og serbisk styre..

3.3 VALG AV EKTEFELLE

3.3.1 Blandingsekteskap

I det tidligere Jugoslavia, før konfliktene på 1990-tallet, ble det sterkt oppfordret til inngåelse av blandingsekteskap. Slike ekteskap ble sett på som en indikator på oppbyggingen av et forent jugoslavisk samfunn. Flere forhold bidro til slike blandingsekteskap, som borgerlige vielser og migrasjon av mannlige arbeidstakere fra sør til nord. I 1950 utgjorde blandingsekteskap 8,6 % av alle ekteskap, mens tilsvarende tall for 1990 var 13,5 %. Andelen blandede ekteskap varierte mellom ulike republikker og provinser.

Andelen blandingsekteskap i Serbia i 1991 var 16 %, mens tallet i Kosovo var 6 %. For Kosovo viste andelen blandingsekteskap i 1991 en nedgang på 10 % i forhold til 1950. I nesten alle regionene i det tidligere Jugoslavia var det slik at et blandingsekteskap bestod av en ektemann som tilhørte den lokalt dominerende befolkningsgruppen, mens hustruen tilhørte en lokal minoritet. Ektemennene opprettholdt i hovedsak sin sosiale posisjon i sin befolkningsgruppe, mens hustruene i blandingsekteskap ble ansett for å ha blitt en del av ektemannens befolkningsgruppe. 55 % av barna i blandingsekteskap tok fars nasjonalitet, mens bare 12,7 % av barn fra blandingsekteskap i folketellingen i 1991 registrerte seg som jugoslaviske (Le Goff & Guidici 2009, s. 2 - 4). Det er grunn til å anta at omfanget av blandingsekteskap i Kosovo som følge av krigene på Balkan på 1990-tallet, er blitt ytterligere sterkt redusert.

Ifølge undersøkelser gjennomført at FNs utviklingsprogram (UNDP) er det kun en svært liten andel av de spurte kosovoalbanske som kunne tenke seg å inngå ekteskap med kosovoserbere. I juli 2011 var prosentandelen 1,5 % (UNDP 2011b, s. 25).

3.3.2 Nært slektenskap mellom ektefeller

Tradisjonelt har det på Balkan vært forbudt for parter som er nært beslektet, å inngå ekteskap. Dette har vært gjeldende både for katolikker, ortodokse og muslimer.²⁵

Flere kilder Landinfo hadde møter med i Kosovo høsten 2011 opplyste at fetter-og-kusine-ekteskap er svært lite sannsynlig i Kosovo (for eksempel Luci, intervju i oktober 2011).

Dette vil så langt Landinfo forstår gjelde alle etniske grupper i Kosovo. Det har dog vært delvis unntak for rom. Rom har ingen felles gruppeidentitet, men består av flere undergrupper. Disse gruppene skiller seg ut med hensyn til yrke, språk og religion. Inntil for kort tid siden var det lite samhandling mellom disse gruppene, og det ble blant annet forventet at kvinner giftet seg innen sin egen gruppe. Disse tradisjonene er nå blitt svakere. Men rom ønsker i liten grad å gifte seg med en ikke-rom ifølge en studie gjennomført i perioden 2002-2004 i Serbia (Čvorović 2006, s. 153-157). Dzafer Buzoli, representant for Voice of Roma (intervju i oktober 2011) opplyste

²⁵ Se for eksempel Bringa (1995, s. 143 flg).

imidlertid at rom prøver å ikke gifte seg med for nære slektninger.²⁶ Han kunne også opplyse at det var tilfeller av rom som gifter seg med ashkali.

3.3.3 Aldersforskjell mellom ektefeller

Det vil vanligvis være to til tre års aldersforskjell mellom kosovoalbanske ektefeller. Ektemannen er gjerne noen år eldre enn sin hustru, men som regel ikke mer enn ti år eldre enn hustruen (lokal kilde, intervju i oktober 2011).²⁷ Det finnes dog en del eksempler på at eldre menn gifter seg med yngre kvinner. Dette forekommer særlig om ektemannen er bosatt i utlandet (Berisha, intervju i oktober 2011). Det er vanskelig for kvinner over gjennomsnittlig ekteskapsalder (se punkt 3.6 om ekteskapsalder) å bli gift, og det er få kvinner i 40-årene som ikke har ektemann og barn (Aliu, intervju i oktober 2011).

Antropologen Nita Luci (intervju i oktober 2011) viste til at meningen med inngåelse av et ekteskap i en albansk tradisjon, er å inngå i en større sosial gruppe og bidra til en styrking og videreføring av denne gruppen gjennom reproduksjon. Luci hevdet at yngre kosovoalbanske menn ikke gifter seg med eldre kosovoalbanske kvinner som ikke kan få barn, da ekteskapet er en institusjon for å produsere barn.

3.3.4 Tvangsekteskap, arrangerte ekteskap og fritt valg av ektefelle

Grensene mellom tvangsekteskap og arrangerte ekteskap samt mellom arrangerte ekteskap og ekteskap basert på et personlig valg vil være flytende.

Svært få av Landinfos kilder på informasjonsinnhentingsreisen til Kosovo i oktober 2011 kunne gi noe informasjon om tvangsekteskap. Lederen for Senteret for sosial velferd (CSW) i Pejë/Peć (Kelmendi, intervju i oktober 2011) opplyste at senteret ikke hadde vært involvert i tvangsekteskapssaker, og at slike forhold tilhører fortiden. Ingen av de vestlige ambassadene som Landinfo hadde samtaler med i Kosovo høsten 2011, hadde blitt kontaktet med anmodning om assistanse fra egne borgere med kosovoalbansk bakgrunn, som i forbindelse med opphold og ferie i Kosovo var blitt tvangsgiftet, eventuelt blitt forsøkt tvangsgiftet. En velinformert diplomatisk kilde mente imidlertid at tvangsekteskap kunne forekomme på landsbygda med unge jenter med lav utdanning. Som tidligere nevnt, kan ekteskap som er inngått med tvang oppløses, men Landinfo kjenner ikke til hvorvidt denne hjemmelen faktisk er prøvd i rettssystemet.

Kildene Landinfo hadde møter med i Kosovo høsten 2011 ga noe ulik informasjon med hensyn til utbredelsen av arrangerte ekteskap. Sosiologen Berisha (intervju i oktober 2011) trakk frem at det var få eksempler på både arrangerte ekteskap og tvangsekteskap. Det forekommer innblanding med hensyn til valg av ektefelle, men ikke direkte bruk av tvang.

Antropologen Luci (intervju i oktober 2011) fortalte at hun hadde gjennomført en uoffisiell undersøkelse blant sine studenter, som viste at blant studentenes foreldre

²⁶ Voice of Roma er en NGO og interessegruppe for rom i Kosovo, men som også arbeider for ashkaliene og egypterne (andre sigøynegrupper) i Kosovo.

²⁷ Se for øvrig punkt 3.6 om ekteskapsalder som viser til statistikk for alder for førstegangsinngåelse av ekteskap for kvinner og menn.

som var i 40-årene, hadde 70 % av dem møtt sin ektefelle arrangert. Luci var av den oppfatning at ekteskap fortsatt blir arrangert og at dette er en norm i samfunnet. Samtidig er det slik at nye verdier ligger til grunn for valg av ektefelle. Mulighet for sosial mobilitet ved å gifte bort barna til en med høy utdanning vil kunne gi familien økt prestisje. Foreldrene vil anbefale en partner, men det er likevel slik at partene vil gi sitt samtykke. Partene har respekt for sine familier, og de unge ser det som sin forpliktelse overfor familien å gi sitt samtykke til den partneren foreldrene anbefaler. I noen tilfeller vil imidlertid partene være uenige i anbefalingen og intet ekteskap blir inngått.

Mange kosovoalbanere mener at de vil kunne få et bedre liv i utlandet, og man arrangerer, ifølge kvinneaktivisten Igballe Rugova (intervju i oktober 2011), gjerne ekteskap med kosovoalbanere som bor i utlandet. Jenta vil ofte føle seg forpliktet til å gifte seg med den foreldrene har pekt ut, og vil velge en ektefelle som har god jobb og inntekt.

Journalisten Majlinda Aliu (intervju i oktober 2011) arbeider mye med tema knyttet til familieforhold, og mente at arrangerte ekteskap var vanlig tidligere, men at dette nå har endret seg. De fleste finner sin egen ektefelle og bestemmer selv hvem de skal gifte seg med. Det er paret selv som tar beslutningen og hun mente at valg av ektefelle er en individuell avgjørelse. Dette er også tilfelle på landsbygda, selv om det der fortsatt forekommer arrangerte ekteskap. Hun påpekte imidlertid at uten foreldrenes godkjennelse av ektefelle, kan man ende opp på egen hånd.

3.3.5 Utenlandske ektefeller

Antropologen Luci (intervju i oktober 2011) viste til at noen kosovoalbanske familier ikke vil akseptere et ekteskap med en utlending, men de kan likevel vise sin respekt. Det er større aksept for at en kosovoalbansk mann gifter seg med en utenlandsk kvinne, da deres barn fortsatt vil bli ansett for å være kosovoalbanske. Når en kosovoalbansk kvinne gifter seg med en utlending, vil imidlertid ikke barna bli ansett for å være kosovoalbanske, og det er mindre akseptabelt.

Det finnes mange eksempler på ekteskap mellom kosovoalbanske menn og utenlandske kvinner i den hensikt å få oppholdstillatelse i vesten (Berisha, intervju i oktober 2011). Berisha viste til at flerkoneri jo er tillatt ifølge islam, og at slike ekteskap med utenlandske kvinner for en tillatelse blir sosialt akseptert. Han viste videre til at slike ekteskap ikke får noen rettslige konsekvenser, da den kosovoalbanske mannen ofte kun er tradisjonelt gift; ekteskapet i Kosovo er ikke formelt, rettslig registrert. Det var imidlertid mange eksempler på at slike ekteskap kunne få andre følger, som for eksempel store følelsesmessige konsekvenser. Ekteskap med utenlandske kvinner vil bli sett på som et langsiktig prosjekt for å bedre familiens levekår gjennom fremtidig utvandring. Berisha viste til at det har skjedd en individualisering av livet, tradisjonene blir satt til side og det oppleves ikke skamfølelse i forhold til slike relasjoner.

Journalisten Jeton Musliu (2010) viser likeledes til at kosovoalbanere i økende grad er tolerante overfor menn som midlertidig skiller seg fra sine kosovoalbanske hustruer for å gifte seg med en utenlandsk kvinne for derigjennom å skaffe seg

oppholdstillatelse i vesten.²⁸ Dette skjer etter avtale mellom de opprinnelige ektefellene, og i familiens øyne er ikke partene reelt skilt. Partene inngår en slik avtale for å bedre familiens økonomiske fremtid. Den utenlandske hustruen vil derimot ikke bli gjort kjent med denne planen.²⁹

Dette fenomenet gjelder imidlertid ikke tilsvarende for kosovoalbanske kvinner (Luci, intervju i oktober 2011).

3.4 FORLOVELSE

Sosiologen Berisha (intervju i oktober 2011) opplyste at forlovelse skjer når to familier er nesten ferdige med å inngå en avtale om ekteskap. Ofte er partene forlovet i en periode på ett til tre år (i gjennomsnitt to år før bryllupet finner sted), og partene kan ha bodd sammen. Tidligere kunne forlovelsestiden være meget lang, da man planla ekteskap allerede fra barna var små. I byene er det ifølge antropologen Luci (intervju i oktober 2011), eksempler på at det ikke er noen forlovelsestid. Både Berisha og Luci (intervjuer i oktober 2011) viste til at ofte kommer kosovoalbanske menn på sommerferie til Kosovo, og da inngås mange ekteskap raskt, uten forlovelse. Dette er til glede for både brudens og brudgommens familie, da brudgommens familie får en kosovoalbansk brud, mens brudens familie får et familiemedlem som potensielt kan bosette seg i utlandet.

Tidligere var det, som tidligere bemerket, forekomster av barneforlovelser, og ekteskapsformidlere hadde sentrale roller i å arrangere ekteskap. Dette skal ifølge en studie av ekteskapsinngåelse i Kosovo (CHwB, s.32-33) ikke eksistere i dag. Selv på landsbygda er det nå vanlig at forlovelsesseremonier innebærer utveksling av ringer i familienes nærvær.

3.5 SAMBOERFORHOLD

Det finnes par som bor sammen i byene, dersom de har økonomisk mulighet til å leie en leilighet sammen. Dette er ikke nødvendigvis de rikes barn, da mange av de rike ikke nødvendigvis er velutdannede, men snarere mer tradisjonelle. Slike samboerforhold forekommer oftere blant den øvre middelklassens barn; den urbane eliten. Dette gjelder uansett et lite antall totalt sett. De som er samboere, vil komme fra en sosial bakgrunn der samboerskap vil være akseptabelt (Luci, intervju i oktober 2011).

3.6 EKTESKAPSALDER

Det ble i alt inngått 18 289 ekteskap i Kosovo i 2010 (SAK 2010b, s. 15 og 18). Ingen ekteskap ble inngått av menn under 18 år, mens 17 jenter inngikk ekteskap i en alder av 16 år. 91 jenter var 17 år. Tallene baserer seg på registrerte ekteskap slik at tradisjonelle ikke-registrerte ekteskap ikke inngår i dette materialet. 32,2 % av kvinnene som ble gift var mellom 20 til 24 år, mens 29,9 % av mennene var mellom 25 til 29 år.

²⁸ Musliu har arbeidet mye med tema knyttet til kosovoalbanske menn som inngår ekteskap med utenlandske kvinner for å få en tillatelse i vesten. Foruten en artikkel om temaet har han laget en film om temaet: *Fake Marriages* (se kildeliste).

²⁹ Dette kommer også frem i Muslius film *Fake Marriages*.

Det finnes ikke gode forskningsrapporter som gir utfyllende informasjon om ekteskapsalder for tradisjonelle ekteskap, men det åpenbart at ekteskapsalderen er stigende (Berisha, intervju i oktober 2011). Tidlige ekteskap kan for eksempel forekomme om den ene parten er bosatt i utlandet. Professor Berisha anslår at gjennomsnittlig ekteskapsalder totalt sett for kvinner er 20 til 23 år, mens tilsvarende alder for menn er over 28 år. Tidligere giftet ofte menn seg når de var mellom 23 til 25 år. Luci (intervju i oktober 2011) mente, under henvisning til en husholdsundersøkelse fra 2004, at ekteskapsalderen var gått markant opp til 23 til 24 år for kvinner og 28 til 29 år for menn. Tidligere var giftealderen for kvinner 16 til 20 år, mens den for menn var 23 til 24 år. Det viser seg at det er samsvar mellom tidspunkt for inngåelse av ekteskap og når kvinnene forlater lønnet arbeid; vanligvis rundt 23 til 24 års alderen.³⁰

3.7 ANTALL BARN I EN FAMILIE

I 2010 ble det født 33 751 barn i Kosovo,³¹ mens tallet i 2002 var 36 136. De fleste barn født i 2010 ble født av mødre mellom 24 til 29 år. 15 barn ble født av mødre som var 15 år, 31 barn av mødre som var 16 år og 107 barn av mødre som var 17 år. 40,3 % av barna ble født utenfor ekteskap (SAK 2010a, s. 10, 24 og 27). Landinfo vil bemerke at dette avspeiler hvor omfattende inngåelse av tradisjonelle ekteskap er i Kosovo, da det må legges til grunn at få barn blir født av enslige mødre eller av foreldre som er samboende.

I 2009 var fødselsraten per kvinne i Kosovo på 2,0 barn, noe som viser en markant nedgang i fødselsraten fra 2002 som var på 2,9 barn (SAKc, s. 11 - 12). Det er vanlig å få flere barn på landsbygda enn i byene, og på landsbygda er det vanlig å ha barneflokker på fire eller flere barn (Aliu, intervju i oktober 2011). Flere kilder (intervjuer i Prishtinë/Priština i oktober 2011) nevnte viktigheten av å få barn, og at det å få en sønn er viktig, særlig i rurale strøk.

3.8 HUSHOLDSSTRUKTUR OG EIENDOMSFORHOLD

Foreløpige resultater fra folketellingen gjennomført i 2011 viser at 30,3 % av husholdene i Kosovo består av to til fire personer, 35,7 % består av fem til seks personer, mens 31,7 % består av flere enn 7 personer. Kun et lite antall hushold består av kun én person (SAK u.å.)

Statistikk fra 2009 viser at prosentandelen kvinner som var overhode for familie og som eier sin egen bolig, var 8 % (SAKc, s.10.) Gifte kvinner utgjør bare 17,8 % av alle hushold som ledes av kvinner (*female headed household*), mens 70 % av disse husholdene ledes av enker (SAKc s. 22).³²

³⁰ Det forhold at kvinner forlater arbeidslivet kan delvis forklares med at det ikke er tilstrekkelig med arbeidsplasser, og at det ikke finnes mange jobber for kvinner. Men det er samtidig slik at beslutningene om at kvinner skal arbeide utenfor hjemmet tas innad i familien. Flertallet av kvinnene arbeider ikke ifølge Luci (intervju i oktober 2011).

³¹ 17 033 var gutter født til kosovoalbanske mødre. Luci (intervju i oktober 2011) opplyste for øvrig at aborttallet er høyt og at det er en liberal lov og praksis. Denne praksisen skal ikke ha blitt et politisk tema. Aliu (intervju i oktober 2011) kjente til at det foretas selektive aborter og at det derfor fødes langt flere gutter enn jenter.

³² Tilsvarende for menn er bare 4 %, dette tilsier at gjengifte er mer vanlig for enkemenn enn enker, se punkt 3.11.

Det kosovoalbanske samfunnet er patrilineært og patrilokalt, det vil si at overføring av slektsmedlemskap og arv skjer gjennom farslinjen, samt at et gift par bosetter seg hos eller i nærheten av ektemannens familie. Antropologen Luci (intervju i oktober 2011) fortalte videre at tradisjonelt var det den yngste sønnen som ble boende hjemme, og som tok seg av foreldrene. Kvinnen krever vanligvis ikke, slik loven åpner for, arven fra egne foreldre. På denne måten følger verdiene mannens familie.

Journalisten Majlinda Aliu (intervju i oktober 2011) hevdet at tradisjonene står sterkt, til tross for at loven likestiller kvinner og menn når det gjelder arv. Det er bare dersom familien ikke har sønner at døtrene får sin andel av arven. Dette gjelder særlig i rurale strøk, men heller ikke i byene er det vanlig at arveloven følges.

3.9 SKILSMISSE

Statistikk viser at antallet skilsmisser er svakt stigende i perioden 2004 til 2009, fra 1293 til 1555 skilsmisser. Den største andel skilsmisser finner sted for aldersgruppen 25 til 29 år, både for kvinner og menn (SAKc, s. 19-20). Denne statistikken vil som tilsvarende statistikk for inngåelse av ekteskap gjelde formelt, rettslige innvilgede skilsmisser og altså ikke brudd i tradisjonelt inngåtte ekteskap.

I samtale med Landinfo, pekte organisasjonen NORMA på at årsakene til skilsmisse kan være vold i hjemmet, men også at kvinner nå i større grad tør å tre ut av ekteskapet. Den største årsaken til at mange kvinner forblir i et vanskelig ekteskap er knyttet til økonomi. Det er svært høy arbeidsledighet i Kosovo, og høyest er den blant kvinner. Det er lettere å skille seg dersom kvinnen er økonomisk uavhengig av mannen. Dette synet ble delt av Rugova og Luci (intervjuer i oktober 2011).

Det ble videre vist til at uten institusjonell beslutning i barnefordelingssakene, vil ikke en mor ha mulighet for å få omsorg for barna på bekostning av far. Tidligere fikk fedrene ansvaret for barna etter samlivsbrudd. Moren måtte flytte ut, mens barna ble igjen hos farens familie. Dette kan være grunnen til at mange kvinner velger å ikke skille seg (NORMA, intervju i oktober 2011).

Nita Luci (intervju i oktober 2011) fortalte Landinfo at dersom en kvinne ikke kan få barn, kan skilsmisse bli utfallet. Dette kunne også skje dersom paret ikke fikk sønner. Det er veldig viktig å få barn. Normalt får et ektepar barn innen ett år etter ekteskapsinngåelsen. Tidligere kunne par som ikke fikk barn, få et barn av ektemannens bror og fostre opp dette barnet som sitt eget. I dag finnes det fire fertilitetsklinikker i Prishtinë/Priština, og det arrangeres ”pakketurer” til Tyrkia med behandling for at kvinner skal kunne bli gravide.

Ifølge Igballe Rugova i Kosovo Women Network (intervju i oktober 2011) forekommer det mye diskriminering av skilte kvinner på landsbygda, men ikke i byene. Skilte kvinner fra landsbygda kan flytte til byene. Rugova mente at det i dag ikke er noe problem for kvinner som er alene, å leie en leilighet, utover at det vil kunne være økonomisk vanskelig. Dersom en skilt kvinne ikke har egen inntekt, vil hun være avhengig av sin opprinnelige familie for økonomisk støtte. Kvinnen vil om hun ikke er økonomisk selvstendig, flytte tilbake til sin opprinnelige familie, sin far eller bror, etter en skilsmisse.

En lokal kilde som har arbeidet mye med familieforhold i Kosovo, men som ønsket å være anonym (intervju i oktober 2011) opplyste at i rurale strøk er det tradisjonelt vanskelig og uvanlig med skilsmisse.

En velinformert diplomatisk kilde (intervju i oktober 2011) viste til at situasjonen for kvinnene etter en eventuell skilsmisse eller ved samlivsbrudd er vanskelig, og at det finnes få krisesentre der de kan få hjelp. Det finnes heller ikke boligtilbud til enslige kvinner, og de er enten tvunget til å forbli i et ekteskap som ikke fungerer eller vende tilbake til sitt fars hus.

3.10 ANSVAR FOR BARN ETTER SKILSMISSE

Etter Landinfos mening vil albansk tradisjon og sedvane være ledende for fordelingen av ansvaret for barn etter en slik skilsmisse. Barnets mor vil generelt ha en svakere posisjon, men også barnets alder og kjønn samt makt- og styrkeforholdet mellom familiene vil kunne være av betydning.

Senteret for sosial velferd (CSW) vil også i de tilfellene partene ikke er formelt gift yte assistanse og intervenere om barn lider overlast. Tilsvarende gjelder også for samboerforhold. Dersom partene kun er tradisjonelt gift, vil ansvaret for felles barn etter en skilsmisse bli avklart mellom partene og deres familier. Om partene blir enige om barnefordelingen, skrives det en avtale på CSW om dette uten at retten blir involvert (Kelmendi, intervju i oktober 2011).

3.11 ENKER OG GIFTEMÅL

Journalist Majlinda Aliu (2010) har undersøkt situasjonen for krigsenker i en landsby i Kosovo. Mange av enkene i landsbyen har ikke giftet seg på nytt til tross for at de ble enker i ung alder, mellom 20 til 30 år gamle. Det er ifølge Aliu et tabu i Kosovo for disse kvinnene å gifte seg på nytt, og derfor uvanlig med omgifte, særlig i de tilfellene hvor kvinnen har barn med sin avdøde ektefelle. En del av kvinnene som ble enker under krigen, bor fremdeles hos sin avdøde ektefelles familie. Mønsteret fra den undersøkte landsbyen er ifølge Aliu tilsvarende for andre regioner hvor mange av mennene ble drept under krigen. I de tilfellene enkene bodde i byene og var utdannet, hadde de større muligheter for å få en jobb, kunne løsrive seg fra familien til sin tidligere ektemann og fortsette sine liv.

Barna anses for å tilhøre mannens familie, og de fleste kvinner fortsetter derfor å bo hos svigerforeldrene etter at mannen er død for å kunne fortsette å ha samvær med barna. Når det første ekteskapet er barnløst, er det derimot mer sosialt akseptabelt at kvinnen gifter seg på nytt. I enkelte tilfeller har kvinnen tatt med barna tilbake til sin egen opprinnelige familie. Aliu kjente imidlertid ikke til tilfeller der kvinnen tok med barna inn i et nytt ekteskap. Menn foretrekker i utgangspunktet å gifte med kvinner som ikke har vært gift tidligere, men det er blitt mer vanlig å gifte seg med enker.

Verken Aliu eller Berisha (intervjuer i oktober 2011) var kjent med tilfeller der enken giftet deg med din avdøde ektemanns bror (levirat).

4. RELIGIØSE EKTESKAP OG RELIGIØS MARKERING AV EKTESKAPSINNGÅELSE

Blant kosovoalbanske muslimer ble hoxhaen (muslimsk lærd/imam) tradisjonelt invitert i bryllup, og hadde en sentral posisjon. Brudeparet skulle den første kvelden spise mat som kom fra bordet der hoxhaen ble servert. Hoxhaen skulle fremsi en bønn om et godt og lykkelig ekteskapelig liv (CHwB 2006).

Sosiologen Berisha (intervju i oktober 2011) mente at moskeene har registrert inngåtte religiøse muslimske ekteskap. Det er en holding blant kosovoalbanske muslimer at det aldri er for sent for registrering religiøst og at dette således kan gjøres i ettertid.

Mange katolikker gifter seg både i kirken og borgerlig. Kirken har egne ekteskapsprotokoller (Berisha, intervju i oktober 2011).

Antropologen Luci (intervju i oktober 2011) mente også at det finnes registre i de katolske kirkene, men ikke tilsvarende i moskeene. Fra 1990-tallet ble det mer vanlig å inngå religiøse ekteskap både i kirken og moskeen.

Som tidligere nevnt, åpner familieloven for at partene kan gi sitt samtykke til inngåelse av ekteskap først religiøst (Familieloven 2006, art. 36-38). Innen fem dager etter den religiøse vielsen må partene møte ved det lokale kommunale sivilstatuskontoret for å gjøre ekteskapet rettslig gyldig.

5. BRYLLUPSFEIRINGEN

Å holde et stort, flott bryllup er en sosial forpliktelse og en investering i sosial kapital (Luci, intervju i oktober 2011). I en rapport fra CHwB (2006) gis en detaljert redegjørelse for en tradisjonell kosovoalbanske ekteskapsinngåelse og bryllupsfeiring. I den samme rapporten vises det også kort til hvordan de tradisjonelle bryllupene har utviklet seg (CHwB 2006, s.32-33).

Bryllupsfeiringene foregår som regel i dag i leide lokaler, og ikke hos brudgommen slik tradisjonen krever. Det er heller ikke vanlig å kjønnssegregere feiringene. Det er nå videre vanlig at brudgommen leder prosesjonen til brudens hjem for å hente henne med bil. Bruden har vanligvis en hvit brudekjole og ikke en tradisjonell drakt. Fortsatt skal fingre dyppes i honning, og dørkarmen tas på for et lykkelig samliv. Flagget er fortsatt sentralt; det albanske nasjonale flagget³³ som symbol på den albanske nasjonen, og det skytes i luften blant annet ved brudgommens ankomst til brudens hjem, ved avreise fra brudens hus og ved ankomst til brudens nye hjem. Musikk er fortsatt sentralt og det blir gitt gaver.

Sosiologen Berisha (intervju i oktober 2011) mente det tidligere var vanlig med tre dagers bryllup, men nå ser man ofte en-dagsbryllup med middag og musikk. Et bryllup vil selvsagt være avhengig av lommeboken. Et beskjedent bryllup kan koste

³³ Etter Kosovos selvstendighet i 2008 anvendes også Kosovos nye flagg.

mellom EUR 7-8000, og bryllup som koster EUR 10 000 er vanlig. Medgift er fortsatt vanlig, og den består av gull og klær.

Antropologen Luci (intervju i oktober 2011) viste til at det brukes mange penger på bryllup. Det kan være nødvendig å spare i opptil ett til to år for å kunne dekke utgiftene. Det skal betales for selve bryllupsfesten, og brylluper kan ha opptil 300 gjester. I tillegg må det være gull til bruden. Det er i utgangspunktet brudgommens familie som betaler for bryllupsfesten. I tillegg kommer gjestene med gaver og penger. Nære slektninger er forventet å ha med gull eller penger; ikke alltid så mye, men i hvert fall EUR 50. Det kan komme inn store summer i gaver, men ikke slike beløp at utgiftene dekkes.

6. REFERANSER

Skriftlige kilder

- Aliu, M. (2010, 20. oktober). Trapped in Black: Balkan War Widows. *Balkan Insight*. Tilgjengelig fra <http://www.balkaninsight.com/en/article/trapped-in-black-balkan-war-widows> [lastet ned 13. mars 2012]
- Botev, N. & Wagner, R. A. (1993). Seeing past the Barricades: Ethnic Inter-marriage in Yugoslavia During the Last Three Decades. *Anthropology of East Europe Review*. Vol.11 Nos. 1-2 Autumn 1993: Special Issue: War among the Yugoslavs, s. 29-38. Tilgjengelig fra http://condor.depaul.edu/rrotenbe/aecer/aecer11_1/botev.html [lastet ned 29. februar 2012]
- Bringa, T. (1995). *Being Muslim the Bosnian Way*. Princeton: Princeton University Press.
- Čvorović, J. [2006]. Caste behaviors among Gypsies in Serbia. *Култура у трансформацији [Culture in transformation]*, s. 151-168. Tilgjengelig fra <http://www.etno-institut.co.rs/files/zbornik/23.pdf> [lastet ned 4. juli 2011]
- CHwB, dvs. Cultural Heritage without Borders (2006). *Kosovar Wedding*. Pristina: CHwB. Tilgjengelig fra http://www.chwbkosovo.org/file.php?file=Report04_2006.pdf [lastet ned 17. april 2012]
- Cvejić Jančić, O. (2009) *Marriage and Divorce Between the Past and the Future*. Novi Sad: University of Novi Sad. Tilgjengelig fra <http://www.law2.byu.edu/isfl/israelcon2009/drafts/Olga%20Cvejic%20Jancic.pdf> [lastet ned 24. januar 2012]
- DISCS, dvs. Document Information System Civil Status (u.å). *Civil Status Documents*. Amsterdam: Immigratie- en Naturalisatiedienst.
Betalingstjeneste. Tilgjengelig via Landdatabasen.
- Đorđević, D. (2003). *Social, Et(h)nic, and Religious Distance Towards Roma of Serbia*. Niš: Faculty of Philosophy. Tilgjengelig fra http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga04/28DjordjevicDB_eng.pdf [lastet ned 1. juli 2011]
- [Familieloven] (2006, 20. januar). *Law 2004/32 Family Law of Kosovo*. Pristina: Republic of Kosovo Assembly. Tilgjengelig fra http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_32_en.pdf [lastet ned 16. januar 2012]
- Gjekov, S. (1989). *Kanuni i Lekë Dukagjinit. Albanian Text Collected and Arranged by Shtjefën Gjeçov, Translated by Leonard Fox*. New York: Gjonlekaj Publishing Company
- [Kosovos grunnlov] (2008). *Constitution of Kosovo*. Pristina: Republic of Kosovo Assembly. Tilgjengelig fra <http://www.kushtetutakosoves.info/?cid=2,246> [lastet ned 27. januar 2012]

- KIP, dvs. Kosovo Information Project (2003). *Personal Documents*. Pristina: KIP.
Kun internt tilgjengelig i Landdatabasen under Kosovo / KIP – Kosovo Information Project / Personal Documents.
- Landinfo (2011, 1. september). *Landinfo temanotat Serbia: Ekteskapsinngåelse*. Oslo: Landinfo. Tilgjengelig fra http://www.landinfo.no/asset/1740/1/1740_1.pdf [lastet ned 29. mars 2012]
- Le Goff, J.-M. & Guidici, F. [2009]. *Transitions to Marriage in the Former Yugoslavia. Interethnic differences across cohorts*. [s.l.]: [s.n.]. Tilgjengelig fra <http://www.giovaniesocieta.unibo.it/paper/10a/legoff.pdf> [lastet ned 29. februar 2012]
- OSCE, dvs. Organization for Security and Co-operation in Europe (2011, februar). *Adjudication of family law cases in Kosovo: Case management*. Pristina: OSCE Mission Kosovo. Tilgjengelig fra <http://www.osce.org/kosovo/75768?download=true> [lastet ned 27. januar 2012]
- OSCE (2010, september). *Child Adoption Procedure in Kosovo*. Pristina: OSCE Mission Kosovo. Tilgjengelig fra <http://www.osce.org/kosovo/71205> [lastet ned 27. januar 2012]
- Rexhepi, F. (2007, 9. mars). Arranged Marriages Spell Disaster to Many Women. *Balkan Investigative Reporting Network*. Tilgjengelig fra <http://kosovo.birn.eu.com/en/1/70/2424/> [lastet ned 29. februar 2012]
- [Sivilstatusloven] (2011, 23. juni). *Law No. 2011 04/003 on Civil Status*. Pristina: Republic of Kosovo Assembly. Tilgjengelig fra <http://kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20civil%20status.pdf> [lastet ned 2. januar 2012]
- Musliu, J. (2010, 25. oktober). Kosovar Turn Blind Eye to Fake Foreign Marriages. *Balkan Insight*. Tilgjengelig fra <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovars-turn-blind-eye-to-fake-foreign-marriages> [lastet ned 2. mars 2012]
- SAK, dvs. Statistical Agency Kosovo (2009). *Demographic, Social and Reproductive Health Survey in Kosovo*. Pristina: SAK. Tilgjengelig fra http://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/cat_view/8-population-statistics [lastet ned 13. februar 2012]
- SAK (u.å.). *Population and Housing Census in Kosovo. Preliminary Results – June 2011*. Pristina: SAK. Tilgjengelig fra <http://esk.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/REKOS%20LEAFLET%20ALB%20FINAL.pdf> [lastet ned 16. mars 2012]
- SAK (2010a). *Statistics of Birth in Kosovo 2010*. Pristina: SAK. Tilgjengelig fra http://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/cat_view/8-population-statistics [lastet ned 13. februar 2012]
- SAK (2010b). *Wedlock statistics 2010*. Pristina: SAK. Tilgjengelig fra http://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/cat_view/8-population-statistics [lastet ned 13. februar 2012]

- SAK (2010c). *Women and Men in Kosovo 2010*. Pristina: SAK. Tilgjengelig fra http://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/cat_view/8-population-statistics [lastet ned 13. februar 2012]
- UDI, dvs. Utlendingsdirektoratet (2003). *Utstedelse av UNMIK-dokumenter i Kosovo*. Oslo: UDI.
Kun internt tilgjengelig i Landdatabasen under Kosovo / Dokumenter / Utstedelse av UNMIK-dokumenter i Kosovo.
- UNDP, dvs. United Nation Development Programme (2011a, desember). *Public Pulse: Fast Facts December 2011*. Pristina: UNDP. Tilgjengelig fra <http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/Fast-Facts-3.pdf> [lastet ned 12. januar 2012]
- UNDP (2011b, september). *Public Pulse: Report 2*. Pristina: UNDP. Tilgjengelig fra <http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/Public-Pulse-web-eng.pdf> [lastet ned 14. mars 2012]
- U.S. Department of State (2011). *Kosovo: Country Report on Human Rights Practices – 2010*. Washington, DC: U.S. Department of State. Tilgjengelig fra <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2010/eur/154432.htm> [lastet ned 24. januar 2012]

Muntlige kilder

- Aliu, Majlinda, journalist. Intervju i Prishtinë/Priština, 20. oktober 2011
- Berisha, Anton, professor i sosiologi, Universitetet i Prishtinë/Priština. Intervju i Prishtinë/Priština, 18. oktober 2011
- Buzoli, Dzafer, Voice of Roma. Intervju i Gračanica/Gračanicë, 21. oktober 2011
- Diplomatiske kilder. Intervjuer i Prishtinë/Priština, oktober 2011
- Kelmendi, Dita, leder for Senteret for sosial velferd (Centre for Social Welfare (CSW)) i Pejë/Peć. Intervju i Pejë/Peć 19. oktober 2011
- Lokal kilde. Intervju i Prishtinë/Priština, 20. oktober 2011
- Luci, Nita, antropolog ved Det amerikanske universitetet i Prishtinë/Priština. Intervju i Prishtinë/Priština, 18. oktober 2011
- Ministry of Internal Affairs. Møte i Prishtinë/Priština, 18. oktober 2011
- Municipal Office for Civil Status. Møte i Pejë/Peć, 19. oktober 2011
- NORMA. Møte i Prishtinë/Priština, 18. oktober 2011
- Osmani, Lirija, advokat. Intervju i Prishtinë/Priština, 19. oktober 2011
- Republikken Kosovos ambassade i Sverige, Stockholm. Telefonsamtale 20. januar 2012
- Rugova, Igballe, Kosovo Women Network. Intervju i Prishtinë/Priština, 20. oktober 2011

- Shala, Hasan, dommer ved distriktsdomstolen i Pejë/Peć. Intervju i Pejë/Peć 19. oktober 2011

Audiovisuelle kilder:

- Kosovar Wedding (lastet opp 2008, 5. november). Tilgjengelig via You Tube fra <http://www.youtube.com/watch?v=IRgzXnII6pY> [lastet ned 6. mars 2012]
- Musliu, Jeton (2010). Film: *Fake Marriages*. Tilgjengelig fra <http://vimeo.com/22553181> [lastet ned 2. mars 2012]